

אריה ארזי - מנחה סדנאות לניהול ומנהיגות, ומרצה על נושאי המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
arye.arzi@gmail.com, 054-6603336 <https://www.aryearzi.com>

פרשת וישלח

על היחס לאומות העולם לאור יחסי יעקב עם עשו

פרשתנו עוסקת בקונפליקט בין יעקב ועשו. בהתאם לגישה הרואה בספר בראשית אב טיפוס (פרוטוטיפ) לכל המשך ההיסטוריה, יש שירצו לראות בקונפליקט זה דגם מנחה למערכת היחסים בין עם ישראל לאדום (המערב); או בין ישראל לאומות העולם בכלל. על פניו זהו דגם של קונפליקט ומאבק נצחיים, אך הפטרת פרשת תולדות – פרשה בה מתחיל העימות בין יעקב ועשו – מציגה מודל מורכב יותר. בהפטרה שם שוררת אמנם מציאות של דיכוטומיה בין ישראל לאומות, על ידי שהקב"ה אומר "וְאֶהָב אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו שְׂנֵאתִי" (מלאכי א : ב-ג), אבל בהמשך עולה גם אפשרות אחרת, ולפיה הוא מפגין יחס חיובי לאומות העולם: "כִּי גָדוֹל שְׂמִי בְּגוֹיִם אֲמַר ה' צְ-בָאוֹת ... כִּי מְלֶךְ גָּדוֹל אֲנִי אֲמַר ה' צְ-בָאוֹת וְשְׂמִי נוֹרָא בְּגוֹיִם" (שם יד). מאחר שכבנים למקום, אנו מצויים ללכת בדרכיו של הקב"ה, הרי יחסו של עם ישראל אל בני לאומים אחרים מושפע מהדרך שבה אנו תופסים את יחסו של הקב"ה לגויים.

גישות שונות

גישה נפוצה במקורותינו טוענת כי עם ישראל הוא החשוב בהיררכיה של העמים, בעוד שהאומות אינן נחשבות ואינן חביבות לפני האלוקים. מקורות רבים לכך, אך כאן נביא אחד מדברי חז"ל ואחד בן ימינו. שכך נפסק במשנה לגבי גר שהתגייר: "טבל ועלה אומרין לו דברים טובים דברים של ניחומים, במי נדבקת? אשריך, במי שאמר והיה העולם ברוך הוא, שלא נברא העולם אלא בשביל ישראל, ולא נקראו בניו למקום אלא ישראל, ואין חביבין לפני המקום אלא ישראל".¹ אפשר למצוא את דברי חז"ל אלה, גם בדבריו של בן דורנו, הרב עובדיה יוסף זצ"ל, שצוטט בשנת תשע"א (2010) כמי שאמר בשיעורו בהתייחסו לגויים: "אין להם מקום בעולם, רק בשביל לשרת את עם ישראל ... בימות המשיח היהודים יזכו לחיי נצח, והגויים – לאריכות ימים כדי שיעבדו אצל היהודים".²

לעומת גישה זו, יש גישות אחרות שרואות את אומות העולם באור חיובי יותר. אחד המקורות המעניינים לגישה חיובית כלפי אומות העולם מצוי, כאמור, בהפטרה של פרשת תולדות:

¹ מסכת גרים פרק א.

² נדלה מ: <http://news.nana10.co.il/Article /? ArticleID=752408>.

עם זאת יש לציין כי הדברים צוטטו משיעור בעל פה בפני קהל, ולא מספרי ההלכה של הרב.

כִּי מִמְזַרְח שְׁמֶשׁ וְעַד מְבוֹאוֹ גְדוֹל שְׁמֵי בְּגוֹיִם וּבְכָל מְקוֹם מְקוֹטֵר מִגֶּשׁ לְשָׁמַי וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גְדוֹל שְׁמֵי
בְּגוֹיִם אָמַר ה' צְבָאוֹת ... כִּי מֶלֶךְ גְדוֹל אֲנִי אָמַר ה' צְבָאוֹת וְשָׁמַי נוֹרָא בְּגוֹיִם. (א : יא, יד).

ומפרש המלבי"ם :

הגם שכל האומות עובדים עבודת כוכבים בכל זאת גדול שמי בגויים, שכולם יודעים שיש סיבה ראשונה עליון על כולם וקרי ליה א-להא דא-לוה (=וקוראים לו אלוקי האלוקים). רק שאומרים שאין כבודו להשגיח בשפלים ושמסר הנהגת העולם השפל למשרתיו, כמלך שמוסר ההנהגה לשריו ועבדיו ורוצה שיחלקו להם כבוד, באשר הם הנגשים אל המלך והם האמצעים בינו ובין העם, וכבודם הוא כבוד המלך. וכן כל מה שמקטירים לכוכבים ומזלות הוא מצד מה שאומרים שהם קרובים אל הסיבה הראשונה ומקבלים השפע מאתו.³

לפי פירוש המלבי"ם, הגויים העובדים אלוהיות שונות, מכירים למעשה בקב"ה שנתפס על ידם כ"א-להא דא-לוה". על כך הקב"ה משבח אותם ויש לו נחת מהם. מכאן שחשיבותם של הגויים מצויה גם במעלתם הרוחנית, עד כי לעיתים עבודתם הרוחנית יוצרת נחת רוח אצל הקב"ה .

לאור דבריו של המלבי"ם אפשר גם להבין את דבריו של משה לעם ישראל בפרשת "ואתחנן" :

רְאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֲקִים וּמְשֻׁפְטִים כְּאַשֶׁר צִוִּי ה' אֱלֹהֵי לַעֲשׂוֹת כֹּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ. וְשִׁמְרַתֶּם וְעֲשִׂיתֶם כִּי הִיא חֻמַּתְכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעֵינֵי הַעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל הַחֲקִים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עִם חָכְם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגְּדוֹל הַזֶּה. (דב' ד : ה-ו)

מפסוקים אלה משתמע שלאומות העולם יש תפקיד חשוב ביחס לישראל. זאת משום שהם משמשים מעין שופטים או עדים המתבוננים במעשיו של עם ישראל, ומתפעלים מחוכמתה ומבינתה של תורת ישראל.

נברא בצלם

קשורים לענייננו דברי הרב ישראל ליפשיץ בפירוש "תפארת ישראל" למשנה, בהתייחסו לדברי ר' עקיבא : "חביב אדם שנברא בצלם".⁴ הרב ליפשיץ טוען כי ההיגיון מחייב לקבל את הדעה שכל בני האדם נבראו בצלם א-לוהים, ועל כן יש לכבדם. לדבריו, עצם העובדה שיש גויים שתרמו תרומה משמעותית לעולם, ובתוך כך גם לעם ישראל, מכתובה הבנה מוסרית שלפיה לא יעלה על הדעת שהקב"ה לא ישלם את שכרם, אף אם אין בהם יראת שמים. בפירושו הוא מציין כמה דוגמאות לתרומתם של גויים : הרופא אדוארד ג'נר (Edward Jenner), רופא כפרי בריטי, שנחשב לראשון שגילה את החיסונים, כשהמציא בשנת 1796 את החיסון נגד אבעבועות שחורות ; סר פרנסיס דרייק שבשנת 1586, אחרי שנלחם בספרדים באיים הקריביים, עצר בקרטחנה שבקולומביה כדי להצטייד באספקת מזון, כולל טבק ופקעות תפוחי אדמה. הוא הביא את תפוח האדמה לאירופה ובכך מנע מקרים רבים של רעב; יוהאן גוטנברג שהמציא את הדפוס באמצע המאה ה-15; ההומניסט הגרמני יוהנס

³ המלבי"ם מתבסס על הבבלי מנחות קי ע"א.

⁴ משנה אבות ג, יד.

רויכלין אשר במאה ה-16 פרסם בגרמניה כתב הגנה לתלמוד, בזמן שהשלטונות הנוצריים רצו לשורפו. כל אלו ואחרים, קידמו את האנושות ואת עם ישראל בתוכה, מתוך כך קובע הרב ליפשיץ, יש להם חלק לעולם הבא.

מקור השלישי מופיע בדברי הרב קוק: להבנתו יש דברים מסוימים שמלכתחילה נקבע חסרונום בישראל על מנת שיושלמו על ידי אומות העולם. החידוש בדבריו על פני המקורות הקודמים הוא, שתפקידם של אומות העולם הוא מלכתחילה ולא בדיעבד: עם ישראל מצוי מלכתחילה בפוזיציה חסרה שמחייבת אותו להתמלא מאומות העולם. והנה דבריו בלשונו:

אוצר סגולת עולמים בישראל הוא גנוז. אבל כדי לאחד במובן כללי גם כן את העולם עם, מוכרחים צדדי כשרונות מיוחדים להיות חסרים בישראל, כדי שיושלמו על ידי העולם וכל נדיבי עמים. ובזה יש מקום לקבלה שישראל מקבל מהעולם.⁵

כהמשך לדבריו של הרב ליפשיץ, יש להביא גם את דברי הרב יחזקאל אפשטיין בספרו "אמונת היהדות".⁶ שם הוא צועד צעד נוסף כאשר הוא שותל את מעלתם של הגויים ברובד של הפוטנציאל, גם אם לא מומש ולא הגיע לידי מעשה בפועל. עצם הסגולה שמצויה באדם, באשר הוא אדם, מכוננת אותו כשותף בהגשמת התכלית האלוקית. וזו לשונו:

האדם בהיותו עשוי בצלם אלוקים, הוא כאמור בעל סגולות ייחודיות שהן אלוקיות – שְׂכָל, חופש, כושר יצירה וטוב מוסרי – וסגולות אלה לא הוענקו לו לשווא, אלא על מנת לאפשר לו לקחת חלק במעשי ה'. לפיכך מעריכה היהדות את היחס שבין האדם לאלוקים כיחס של שותפות, בו נעשה האדם שותף לאלוקים בהגשמת תכליתו.

ספר הישר

המקור האחרון שארצה להביא הוא דברי הנצי"ב מוולוז'ין, בפירושו על התורה "העמק דבר", בהקדמה לספר בראשית. בדבריו הוא מסביר את שמו הנוסף של ספר בראשית "ספר הישר":

וזה היה שבח האבות, שמלבד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו "ישרים". היינו, שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריא. כמו שאנו רואים כמה השתטח אברהם אבינו להתפלל על סדום, אף על גב שהיה שונא אותם ואת מלכם תכלית שנהא עבור רשתם, כמבואר במאמרו למלך סדום. מכל מקום חפץ בקיומם.

בהמשך דבריו הנצי"ב משבח את יחסם של כל אחד מאבותינו לגויים שאינם ראויים (אברהם ללוט, יצחק לאבימלך מלך גרר ומרעיו, ויעקב ללבן). דבריו מייצגים עמדה חיובית חד משמעית, בהיותם מציבים רף של

⁵ אורות, "אורות ישראל", ישראל ואומות העולם ב

⁶ אמונת היהדות עמ' 118. תורגם לעברית ויצא לאור ע"י מוסד הרב קוק, תשכ"א.

דאגה כלפי אומות העולם, שאינה מבוססת על מעלה חיובית כלשהי שהעמים ניחנו בה. להפך, גם כאשר אומות העולם היו בשפל מוסרי, יחסם של אבותינו כלפיהם היה בבחינת דאגה שאיננה תלויה בדבר.

נסיים בציפייה למימוש חזון ישעיהו :

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נֶכֶן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֵי אֱלֹהִים כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם (ב:ב-ג).